

'Alī b. Rabben eṭ-Ṭaberī'nin *Firdevsu'l-Ḥikme fī'ṭ-Ṭıbb* adlı eserinde çocukların tedbiri ve sağlığın korunması üzerine*

On regime of the children and protection of health in 'Alī b. Rabban al-Ṭabarī's *Firdaws al-Ḥikma fī al-Ṭıbb*

Ahmet Acidumanⁱ, Gözde Acidumanⁱⁱ

ⁱProf. Dr. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik A.D., <https://orcid.org/0000-0003-2021-4471>

ⁱⁱArş. Gör. Dr. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı A.D., <https://orcid.org/0000-0003-2980-1138>

ÖZ

Amaç: Bu çalışmanın amacı Orta Çağ İslam dünyasında yazılmış ilk tıbbi *künnāş*larından birisi olarak kabul edilen 'Alī b. Rabben eṭ-Ṭaberī'nin *Firdevsu'l-Ḥikme fī'ṭ-Ṭıbb* adlı eserindeki çocukların tedbiri ile sağlığın korunması ile ilgili bölümlerinin sunulması ve değerlendirilmesidir.

Gereç ve Yöntem: Çalışmada *Firdevsu'l-Ḥikme*'nin Muḥammed Zubeyr eṣ-Şiddīkī tarafından hazırlanmış ve 1928 yılında Berlin'de Kunstdruckerei Sonne (Maṭba'a-i Āf-tāb)'de basılmış olan bir nüshası incelenmiştir. *Firdevsu'l-Ḥikme*'nin ikinci nev'nin, dördüncü makalesinin birinci faslı "Çocukların tedbiri ve sağlığın korunması hakkında" ve ikinci faslı "Büyüdüğünde çocuğun terbiyesi hakkında" olup, adı geçen bölümler Arapçadan Türkçeye çevrilerek yazının bulgular kısmında sunulmuş ve ilgili literatür eşliğinde tartışılmıştır.

Bulgular: Birinci bölümde bebeğin beslenmesi, sütannenin özellikleri, sütannenin yiyecekleri, emziren kişinin sütünün azaldığı, incelendiği ya da yoğun olduğu durumlarda yapılacaklar, çocuklarda görülen bazı hastalıklar ve bunların tedavileri, çocukların yiyecekleri ve içecekleri, dişlerin çıkma zamanı ile bu dönemde çocukta görülen bazı rahatsızlıklar açıklanmıştır. İkinci bölümde ise çocuğun büyüdüğünde yapması gereken sporlar, yiyeceği, içeceği, çocuğun eğitimi için gereken öğretmenin nitelikleri ile çocukların hangi konularda eğitilecekleri bildirilmiştir.

Sonuç: Yapılan araştırma Ṭaberī'nin çocukların tedbiri hakkındaki bölümleri yazarken, her ne kadar kendisi Galenus'un sözlerinden yararlandığını bildirirse de büyük olasılıkla Oribasius'un *Collectiones Medicae* adlı eserinin *Livres Incertains*'i ile *Synopsis*'inden yararlanmış olabileceğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: 'Alī b. Rabben eṭ-Ṭaberī, *Firdevsu'l-Ḥikme*, Çocuk sağlığı ve hastalıkları, Tıp tarihi

ABSTRACT

Object: The aim of this study is to present and evaluate the sections on the regime of children and protection of health in 'Alī b. Rabban al-Ṭabarī's *Firdaws al-Ḥikma fī al-Ṭıbb*, which is accepted as one of the first medical compendiums in the Medieval Islamic world.

Material and Methods: A copy of *Firdaws al-Ḥikma* edited by Muḥammad Zubayr al-Şiddīkī and printed in Kunstdruckerei Sonne (Maṭba'a-i Āf-tāb) in Berlin in 1928 was examined. The first chapter of the fourth article of the second new' of *Firdaws al-Ḥikma* is "on the regime of children and protection of health" and the second chapter "on the education of the child when he grows up" and the mentioned sections are translated from Arabic into Turkish and presented in the results section of the article and discussed with the related literature.

Results: In the first part, the nutrition of the baby, the properties of the wet-nurse, the food of the wet-nurse, things to be done when the wet-nurse's milk is decreased, thinned or intense, some diseases of children and their treatment, the food and drink of children, time of teething and some discomfort in the child in this period are stated. In the second part, sports to be done when the child grows up, the food and drink of children, the qualifications of the teacher required for the education of the child and the subjects on which the children will be trained are reported.

Conclusion: The research reveals that while writing the sections about the regime of children, although he declared that he benefited from the words of Galenus, Ṭaberī could probably have benefited from Oribasius' the *Livres Incertains* of *Collectiones Medicae* and *Synopsis*.

Keywords: 'Alī b. Rabban al-Ṭabarī, *Firdaws al-Ḥikma*, Pediatrics, History of medicine

*Lokman Hekim Dergisi, 2021; 11 (2): 269-283

DOI: 10.31020/mutfd.711186

e-ISSN: 1309-8004, ISSN 1309-761X

Geliş Tarihi – Received: 30 Mart 2020; Kabul Tarihi - Accepted: 05 Haziran 2020

İletişim - Correspondence Author: Ahmet Aciduman <ahmetaciduman@yahoo.com>

Giriş

Orta Çağ İslam dünyasında “Tercüme Dönemi” olarak adlandırılan zaman diliminde Yunanca, Süryanice, Farsça ve Sanskritçe eserlerden Arapçaya çeviriler yapılmış, yapılan bu çevirilerle farklı uygarlıkların bilgi birikimleri elde edilmiş ve bu eserlerin İslam dünyasında bilimin *lingua franca*'sı olan Arapçaya kazandırılması ile birlikte telif olarak kabul edilebilecek eserler de verilmeye başlamıştır.¹ Orta Çağ İslam dünyasında yazılmış ilk tıbbi *kunnāş*lardan biri olarak kabul edilen *Firdevsu'l-Hikme* de bunlardan birisi olup, eserin yazarı Ebū'l-Hasan 'Alī b. Sehl Rabben eṭ-Ṭaberī Merv şehrinde Nestūrī Hristiyan bir ailenin üyesi olarak doğmuştur.² Babası Sehl Rabben Ṭaberī Merv'de kâtiplik yapan bir ailenin üyesi olup, aynı zamanda bir hekimdir ve ismindeki “Rabben” kelimesi “büyüğümüz, muallimimiz” anlamına gelen bir lakaptır.^{2,3}

Tıp, geometri, matematik, felsefe, astronomi ve edebiyatla birlikte, Süryani, İbrani ve Yunan dillerini babasından öğrenen Ebū'l-Hasan 'Alī b. Rabben,^{3,4} eğitimini Ṭaberistān'da tamamlamış; Irak'a giderek (MS 813) hekimlik yapmıştır. *Firdevsu'l-Hikme*'yi bu dönemde yazmaya başlayan Ebū'l-Hasan 'Alī b. Rabben, Mazyar b. Karin'in Ṭaberistān'a vali olarak tayin edilmesi (MS 825) üzerine, hekimliği bırakmış ve Mazyar'ın kâtibisi olmuştur.² Mazyar'ın Halife Mu'tasım (s. MS 833-842) tarafından öldürülmesinden (MS 839) sonra, Ṭaberistān'dan Rey'e gelerek tekrar hekimliğe başlayan 'Alī b. Rabben, Irak'a gitmiş ve Sāmarrā/Sürremenrea'da yerleşmiştir. Halife Mu'tasım tarafından dīvān-ı inşā'ya memur olarak atanan 'Alī b. Rabben, halifenin vefatı (MS 842) sonrası görevinden ayrılmış; Halife Vāsīk (s. MS 842-847)'in ölümüne kadar Sāmarrā/Sürremenrea'da yaşamıştır.² Halife Mütevekkil (s. MS 847-861)'in özel hekimi olan 'Alī b. Rabben,^{3,5} *Firdevsu'l-Hikme*'yi MS 850 yılında tamamlayarak ona ithaf etmiştir.² *Er-Redd 'ale'n-Nāşārā* adlı eserinde 70 yaşına kadar Hristiyan olarak yaşadığıktan sonra Müslüman olduğunu bildiren 'Alī b. Rabben eṭ-Ṭaberī'ye,^{2,3} İslam'ı kabul etmesi üzerine halife tarafından “Mevlā Emīru'l-Mu'minīn” unvanı verilmiştir.^{3,5} *Firdevsu'l-Hikme*'de İncil'den alıntılar bulunması, 'Alī b. Rabben'in, kitabın yazıldığı MS 850 yılında Müslüman olmadığı yönündeki yorumlara yol açmıştır.² Doğum ve ölüm tarihleri konusunda kesinlik bulunmayan ve literatürde farklı tarihler bildirilmiş olmakla beraber Ebū'l-Hasan 'Alī b. Rabben eṭ-Ṭaberī'nin, doğumunun MS 778-780 yılları arasında ve ölümünün Halife Mütevekkil'in öldürüldüğü tarih olan MS 861'den sonra olması mümkün görünmektedir.²

Tıp ve dinle ilgili konularda eserler veren 'Alī b. Rabben eṭ-Ṭaberī'nin en önemli tıbbi eseri “Baḥru'l-menāfi' ve şemsu'l-ādāb” lakabını taşıyan^{4,5} ve yedi *nev'*, 30 makāle ve 360^{6,7}/ 365 *bāb*^{4,5} olarak düzenlenen *Firdevsu'l-Hikme* olup, *el-Kunnāşu'l-ḥaḍra* olarak da bilinmektedir.⁵ Ṭaberī'nin *Firdevsu'l-Hikme*'yi hazırlarken Hippokrates, Galenus, Dioskorides, Arkigenes, Humuslu Magnes, Aristoteles, Theophrastus, Demokritus, Stefanus, Aleksander, Anaksimenes, Pisagor gibi önceki hekim ve filozofların eserlerinden başka,^{4,6} Maserceveyh,⁶ çağdaşı Yuḥannā b. Māseveyh ve Ḥuneyn b. İshāk'ın eserlerinden^{2,6} ve ayrıca Caraka, Suśruta, Vāgbhaṭa ve Mādhavakara gibi Hint yazarlarına ait eserlerden yararlandığı^{1,2,4,5,8} ve *Firdevsu'l-Hikme*'nin son bölümünü Hint tıbbına ayırdığı görülmektedir.^{6,9}

Firdevsu'l-Hikme'nin ikinci *nev'*inin, dördüncü makalesinin birinci faslı “Çocukların tedbiri ve sağlığın korunması hakkında” ve ikinci faslı “Büyüdüğünde çocuğun terbiyesi hakkında” olup, çocukların sağlığının korunması ile ilgili bu bölümlerin sunulması ve değerlendirilmesi bu çalışmanın amacıdır.

Gereç ve Yöntem

Çalışmada *Firdevsu'l-Hikme fī't-Ṭıbb* adlı eserin Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Kütüphanesi'nde bulunan, Muḥammed Zubeyr eṣ-Şiddīkī tarafından hazırlanmış ve 1928 yılında Berlin'de Kunstdruckerei Sonne (Maṭba'a-i Āf-tāb)'de basılmış olan matbu bir nüshası incelenmiştir.¹⁰ Ṭaberī'nin metninde bulunan ve yukarıda adı geçen bölümler (**Ek-1**) Arapçadan Türkçeye çevrilerek yazının bulgular kısmında sunulmuştur. Soranus (MS I./II. yy)'un *Gynecia*,¹¹ Galenus (MS 129-200)'un *De sanitate tuenda*,¹²

Oribasius (MS 325-403)'un *Collectiones Medicae*¹³ ve *Synopsis*,¹⁴ Amidalı Aetius (MS VI. yy)'un *Tetrabiblon*¹⁵ ve yine Aeginalı Paulus (MS 625-690)'un *Epitome*^{16,17} adlı eserinin çocuk sağlığı ve hastalıkları ile bölümlerinin çevirilerinde yer alan Taberî'nin metni ile ilgili bilgiler, bir karşılaştırma yapılabilmesi amacıyla, dipnotlarda gösterilmiş ve literatür eşliğinde tartışılmıştır.

Bulgular

Çocukların tedbiri ve sağlığının korunması ile ilgili bölümün başlangıcında öncelikle bebeğin beslenmesinin ele alındığı görülmekte, çocuk için en uygun olan sütün eğer sağlıklı ise kendi annesinin sütü olduğu vurgulanmakta, eğer anne sağlıklı değilse, bu durumda bebeği emzirecek olan sütannenin özelliklerinin nasıl olması gerektiğinin sıralandığı görülmektedir. Bebeğin emzireceği zaman ile sütün etkilenmesi söz konusu olabileceğinden sütannenin dikkat etmesi gereken yiyecekler verilen bilgiler arasında yer almaktadır:

Dördüncü makāle beş bābdır.

Onlardan birinci bāb çocukların tedbiri ve sağlığın korunması hakkındadır.

Ceninin oluşumu, onu yöneten kuvvet, onun görünen ve gizli olan mizacının açık delilleri hakkında hakimlerin bu söylediklerini kitabımdan sunduğumu beyan etmiştim. Şimdi anlamları birbirleriyle düzenli olsun ve farklılıklar göstermesin diye çocukların terbiyesinden bahsetmeye başladım. Galenus söyledi ki yenidoğan için sütlerden en uygun olan, eğer sağlıklıysa annesinin sütüdür,* aksi halde yaşı yirmi beşten otuza kadar kızlardan boyu tam, şişmanlıkta orta, bedeni sağlam, sürekli erkek doğuran, huyu güzel olan sütannenin sütüdür, ki sütanne kendi doğumundan bir ya da iki ay sonra emzirir,† onun yiyeceği, hayvanların ve kuşların küçüğü gibi hafif ve orta olur, gün içinde keşkek ve pişirilmiş buğday gibilerini sık sık yer ve yiyeceği sindirilene kadar emzirmez.‡

* "To be sure, other things being equal, it is better to feed the child with maternal milk; for this is more suited to it, (...)" [Soranus, *Gynecology*, "Book II, XI [XXXI]. <On food>".^{11,p:90}

"And mother's milk is equally best for all children, provided it be not by chance diseased, and not least for the child of the best constitution, whom we are now discussing, for it is likely that his mother's whole body and her milk are free from disease." [Galen, *A Translation of Galen's Hygiene*, "Book I, Chapter VII. Hygiene of the newborn".^{12,p:24}

† "One should choose a wet nurse not younger than twenty nor older than forty years, who has already given birth twice or thrice, who is healthy, of good habitus, of large frame, and of a good color." [Soranus, *Gynecology*, "Book II, XII [XXXII]. On the selection of a wet nurse".^{11,p:90}

« Avant tout cela, il faut choisir une nourrice qui n'ait pas la moindre maladie (car l'enfant prendrait sa maladie), et qui ne soit ni trop jeune ni trop vieille. La nourrice la plus jeune doit avoir au moins vingt-cinq ans, et la plus âgée ne doit pas dépasser trente-cinq : (...) Elle doit avoir la poitrine large, une grande taille, une certaine corpulence, la complexion bonne, le sternum bien développé, les seins de grandeur moyenne et non ridés, les papilles ni grandes, ni petites, ni trop étroites, ni trop larges non plus, ou creusées de conduits tortueux : (...) En outre, la nourrice devra se bien conduire, être sobre, propre, non portée à la colère, pourvue de bonnes humeurs, et non sujette à l'épilepsie. » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 13. Du choix d'une nourrice »].^{13,pp:120-2}

« On choisira une nourrice qui n'ait pas la moindre maladie, et qui ne soit ni trop jeune ni trop vieille. La nourrice la plus jeune doit avoir vingt-cinq ans, et la plus âgée trente-cinq. Qu'elle ait la poitrine grande et les seins développés, et que les papilles ne soient ni closes ni tournées de côté. Pour le reste du corps, elle ne sera ni très-grasse, ni excessivement maigre. C'est un point important pour l'enfant que l'accouchement de la nourrice ne date pas de trop longtemps, et on préférera celle qui aura mis au monde un garçon. » [Oribase, *Synopsis*, « Livre V, 2. De la nourrice »].^{14,p:198}

"Sütanne ne yirmi yaşından genç ne de kırk yaşından yaşlı olmalıdır. Önceden iki ya da üç defa doğurmuş, sağlıklı, iyi huylu, iriliği ve sağlamlığı bakımından seçkin bir bedene sahip olmalıdır." [Aetius, *On Altı Kitap*, "Kitap IV, Dördüncü bölüm: Sütannenin seçilmesi".^{15,p:30}

"A nurse is to be chosen who is free from every complaint, and is neither very old nor very young. She ought not to be less than twenty-five nor more than thirty-five. Her chest should be large, as also her breasts, and her nipples neither contracted nor turned aside. The rest of her body should be neither very fat nor very spare. It is of great consequence to the child that his nurse should have brought forth but a short time before, and that her child had been a male rather than otherwise." [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, "Book First, Sect. II. – On the nurse."].^{16,p:5} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, "Birinci Kitap, İkinci bölüm: Sütanne üzerine".^{17,p:7}

‡ « En fait d'aliments, elle mangera, d'abord des pains de blé sitanique cuits dans le petit four, car ces pains-là sont de tous les plus légers et les plus agréables, tant sous les autres rapports que sous celui de la cuisson ; elle prendra aussi des bouillies faites avec de

Sarımsak, soğan, hardal, baharat, şeytancersi ve özellikle kereviz gibi, bütün tatlı ve acı ya da keskin ya da yumuşatıcı/yatıştırıcı şeylerden sakınır, çünkü çocukta sara ve kötü yaralara neden olur, zira bunlar sütannenin bedeninin artıklarını eritir ve onları sütün içine çıkarır.* Çok çalışmak ve iş yapmak sütanneye gereklidir.^{10,p:97,†}

Bundan sonra çocuğun ağlama sebebi, ağladığı zaman yapılması gerekenler ile çocuğun sakınılması gereken kimi durumlar bildirilmiştir:

Eğer çocuk çok ağlarsa, tavuğun etini ya da domuzun etini emdirir, o bununla rahatlar; “ağlamanın çokluğu ağrıyı gösterdiği için, dayanaklarla ağrılı yeri bilmelidir. Çocuğu oynatır,”[‡] sıkı “bağlardan [kundaktan],”[§] sıcaktan, soğuktan, şiddetli sestten ve korkutucu manzaradan korur. Çocuğu sık olarak emzirmez, çünkü dolgunluk tembelliğe neden olur. Tembellik, büyümenin ve uzamanın hararetinden alıkoymaz.^{10,p:97,**}

Çocukta görülen sivilce/püstül, uyluklarda yara/pişik ve kulaktan sulu akıntı olması gibi durumlarda tedavi için yapılacaklar yazının bundan sonraki kısmında ele alınmıştır:

Eğer çocuğa sivilce/püstül arız olursa, onun hepsinin dışarı çıkması için tertip yapar, aksi halde çocukta hastalığa sebep olur. Onun hepsi ortaya çıktığında, ılgın ağacı ve keçiboynuzu yaprağı ile pişirilmiş suyla yıkar ve sivilce/püstül üzerine üstübeç ve mumdan bir yakı sürer.^{††} Eğer

l'orge mondée, ou du froment sitanique bluté : car ces graines se ressemblent beaucoup, et c'est pour cette raison que les anciens se servaient des noms suivants : l'orge [moulu], ils l'appelaient *cachrys* et ; *cachrydias*, c'est-à-dire *ressemblant à l'orge*, le froment sitanique [moulu ou non]. Les meilleurs poissons sont ceux de roche, et les meilleures viandes les extrémités et les oiseaux tendres. » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 13. Du choix d'une nourrice »].^{13,p:122}

* « En général, la nourrice devra éviter les aliments salés, âcres, fortement après, acides, amers, ou fortement échauffants ; elle évitera de même les ingrédients fortement desséchants, d'une odeur trop mauvaise, ou qui présentent un parfum ou un assaisonnement trop prononcés. Les plus détestables des herbes potagères, dans le cas dont il s'agit, sont le céleri, la menthe et l'ail : en effet, le céleri pousse vers la matrice, et, si la nourrice en mange, l'enfant court le danger de devenir épileptique ; sinon, de se couvrir de pustules ; (...) » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 13. Du choix d'une nourrice »].^{13,p:123}

“Pırasadan, soğandan, sarımsaktan, tuzla ıslatılarak yumuşatılmış şeylerden, bozulmuş ve kötü kokan her şeyden, bol şekerlemeden ve özellikle çam kozalağından uzak durulması gerekir.” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Altıncı bölüm: Sütannenin yaşam tarzı”].^{15,p:31}

† « Que la nourrice fasse des exercices avec les bras et les épaules, si elle veut être en quelque chose utile à l'enfant. » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 13. Du choix d'une nourrice »].^{13,p:125}

« La nourrice devra aussi s'abstenir des rapprochements sexuels et faire des exercices avec les bras et les épaules. Ainsi elle moudra, tissera et se promènera en tenant l'enfant dans ses bras ; (...) » [Oribase, *Synopsis*, « Livre V, 2. De la nourrice »].^{14,p:199}

“Sütannenin düzenli egzersiz yapması, özellikle de üst kısımlarını çalıştırması gerekir.” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Altıncı bölüm: Sütannenin yaşam tarzı”].^{15,p:31}

“Let her work with her hands and shoulders, let her labour at the mill and the loom, and carry about the child in her arms.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Book First, Sect. II. – On the nurse.”].^{16,p:5} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, İkinci bölüm: Sütanne üzerine”].^{17,p:7}

‡ Metinde “ve çünkü erkeğin ondaki ağrı yüzünden ağladığı çok olur, bu yüzden ağrılı yer öğrenilmelidir. O korunur ve gerektiği gibi sevilir” şeklinde bir dipnot bulunmaktadır.

§ Metinde “rüzgarlar” şeklinde bir dipnot konulmuştur.

** « La nourrice devra alors observer plus rigoureusement encore le régime que nous avons décrit, et faire tout le reste comme nous l'avons exposé ; de son côté, la femme qui sert la nourrice devra s'attacher encore plus alors à procurer toutes sortes d'amusements à l'enfant, et elle en fera l'objet de ses préoccupations les plus assidues, pour prévenir surtout les convulsions, car des enfants sont morts parce qu'on avait négligé de les soigner. » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 24. Des efflorescences chez les enfants »].^{13,p:192}

†† “Now, when the eruption is at its height it is time for the treatment. We prescribe bathing with a warm decoction of roses or lentils, and if we need a more astringent effect, with myrtle or mastich or bramble or pomegranate peel. (...); and we use ointments of litharge, white lead, alum, vinegar, and myrtle oil, or rose oil or mastich oil.” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XXV [XLV] On exanthemata and itching”].^{11,pp:122-3}

« La nourrice doit donc d'abord être contente de voir arriver ces efflorescences à l'extérieur, car c'est là un moyen de mettre les enfants à l'abri de maux plus graves, et il y a du danger à les faire rentrer ; mais, quand elles se sont flétries comme il faut, et qu'il vous semble que tout est sorti, alors enfin il convient de les traiter par des bains chauds, dans lesquels la nourrice mettra un peu de

çocuğun uyluklarının içinde yaraları olduysa, üzerine ılgın yaprağı, kına ve gül serper.* Eğer çocuğun kulağından rutubet akarsa, kulaklarının içine su ve bal içine batırılmış yün ya da şarapla ezilmiş safran koyar.^{10,pp:97-8,†}

Bundan sonra yeniden çocuğun beslenmesi konusuna dönülerek emziren kişinin sütünün azalması, incilmesi ya da yoğun olması durumlarda yapılacaklar sıralanmış; çocukta koyu süt nedeniyle sara görülebileceğinden bahsedildikten ve öksürük gibi bir durum olursa ne yapılması gerektiği bildirildikten sonra yeniden süt konusuna dönülerek sütün kalitesinin belirlenmesinde kullanılacak yöntemler konusunda bilgi verilmiştir:

Eğer sütannenin sütü azalırsa, sıcak suyla yıkanır ve su teresi tohumu, anason ve havuç “kökleri” içer.[‡] Eğer süt incelirse ve onun bedeni yumuşarsa, o zaman gıdadan hafif olanla beslenir ve

myrte, de lentisque, de roses, ou de liseron à feuilles d’althée ; après cela, elle fera usage d’huile parfumée de roses, ou de lentisque, ou du cérat uni à la céruse. » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 24. Des efflorescences chez les enfants »].^{13,p:189}

« La nourrice doit être d’abord satisfaite de voir arriver des efflorescences, quelles qu’elles soient, sur la peau des enfants ; mais, quand ces efflorescences se sont flétries comme il convient, alors il est bon de les traiter par des bains chauds, dans lesquels elle mettra du myrte, du lentisque, ou des roses ; ensuite elle aura recours à l’huile aux roses, ou à l’huile au lentisque et au cérat uni à la céruse ; (...) » [Oribase, *Synopsis*, « Livre V, 6. Des efflorescences qui surviennent chez les enfants »].^{14,p:202-3}

“Bebeklerin bozuk besinler yüzünden farklı hastalıklara yakalandıklarını daha önce söyledik. Bu nedenle diğer pek çok şeye ek olarak, su kabarcığı olarak da bilinen su toplamış kesecik de püştüldür, sulu bubastik yara olarak da adlandırılmıştır. Bedenin yüzeyinde ortaya çıkarlar. Bu yüzden biz bazılarının kullandıkları tuzlu suya ve idrara keskinliği yüzünden karşı çıkıyoruz. Biz daha ziyade güllerin ya da mercimeklerin kaynatılmış özümüyle yıkıyoruz. Eğer daha etkilisine [güçlüsüne] ihtiyaç duyarsak, mersin ağacının ya da nar kabuklarının kaynatılmış özümüyle yıkıyoruz.” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Yirmi birinci bölüm: Exanthamata olarak adlandırılan püştüller”].^{15,pp:33-4}

“Whatever eruptions appear upon the skin of a child, are to be encouraged, in the first place; but when the eruption is properly come out, it may be cured by putting the child into baths of myrtle, or lentisk, or roses, and then anointing with the oil of roses or lentisk, or with a cerate containing ceruse.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Book First, Sect. VI. – On the eruptions which happen to children.”].^{16,p:10} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, Altıncı bölüm: Çocuklarda olan döküntüler üzerine”].^{17,p:7-8}

* « On doit saupoudrer les excoriations du côté interne des cuisses avec de la myrrhe sèche, du souchet ou des roses. » [Oribase, *Synopsis*, « Livre V, 11. Remèdes contre les excoriations du côté interne des cuisses »].^{14,p:207}

“Dövülmüş kuru mersin ağacını veya gülle birlikte kurtbağrını koy.” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Yirmi altıncı bölüm: Paratrimmata olarak adlandırılan uylukların sürtünmeleri”].^{15,p:34}

“Excoriations of the thighs may be sprinkled with dried myrtle, cyperus, and roses.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Book First, Sect. XI. – On excoriations of the thighs.”].^{16,p:16} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, On birinci bölüm: Uylukların yüzümleri (pişikleri) üzerine”].^{17,p:8}

† « La nourrice desséchera l’humidité des oreilles en y introduisant de la laine saturée d’alun, en instillant soit du vin, soit de la vieille eau miellée, ou en se servant de safran trituré dans du vin. » [Oribase, *Synopsis*, « Livre V, 12. Remèdes contre l’humidité des oreilles »].^{14,p:207}

“Kulak inflamasyonları ve ağrıları için anne sütüyle birlikte yumurta akını damlatsın ya da gül yağıyla birlikte toprak solucanlarını sürsün. Kulağın ıslaklığı için şapı şarapla erit ve yünü o karışımında ıslattıktan sonra güneşte kurut, tekrar ıslatıp kurut, üç defa aynısını yaptıktan sonra yünü kuru olarak sakla. İhtiyaç anında kulağa koyarsın.” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, On ikinci bölüm: Bebeklerde kulak inflamasyonu ve ıslaklığı”].^{15,pp:32-3}

“Watery discharges from the ears may be dried up by applying to them wool with alum, or with wine and honey, or by an injection of old wine either alone or mixed with saffron.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Book First, Sect. XII. – On watery discharges from the ears.”].^{16,p:16} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, On ikinci bölüm: Kulaklardan gelen sulu akıntılar üzerine”].^{17,p:8}

‡ “When therefore, the milk ceases, (...) She should also take vocal exercise, baths, food which has wholesome juices, her mind should be diverted and she should do things that above all are apt to exercise the upper parts.” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XV [XXXV] What one should do if the milk stops or becomes spoiled or thick or thin”].^{11,pp:101-2}

« (...) ; ce sont la racine et la graine de fenouil bouillies dans une décoction d’orge mondée, le cresson sauvage pris avec de l’orge mondée, les feuilles de luzerne en arbre prises dans du vin noir, ou dans une décoction d’orge mondée, la nielle prise dans du vin d’un goût sucré, la graine et la racine d’aneth, la racine de soutenelle prise dans une décoction d’orge mondée ou dans du vin, la racine et les tiges de la carotte. Avant d’administrer ces médicaments, il faut faire des affusions d’eau chaude. » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 13. Du choix d’une nourrice »].^{13,pp:127-8}

“Bu yüzden süt tükendiğinde, bütün bedenin mi yoksa sadece bir parçasının mı kötü etkilendiği incelenmelidir; sıkıntı veren nedeni böyle ortadan kaldırmak gerekir. Fakat bu besin eksikliğinden ileri gelirse, daha lezzetli besinlerin artırılması gerekir; daha fazla

hamama girmekten sakınır.* Eğer süt koyulaşırsa, sütanne sikencubîn içer, bedenini yorar ve zufa otu, dağ kekiği ve beyaz şarap gibi yumuşatıcı şeylerle beslenir,[†] çünkü koyu süt çocukta yoğun bir saraya neden olabilir. Eğer saradan kurtulursa, zayıf ve bitkin olur.[‡] Eğer çocuğa öksürük arız olursa, pamuk çekirdeğinin içi sulanır, dövülür, arpa hamurundan yapılmış tabak benzeri bir şey içine yerleştirilir, pişirilir, anne sütüyle karıştırılır ve bundan ağzına akıtılır. Sütün en iyisi, onu bir

yürüyüşe gidilmelidir. (...) Keten tohumunu balla ya da üzüm şırasıyla birlikte emmesi için ver ya da yemesi için çiğ susam ve ezilmiş hürmalardan eşit parçalar halinde hazırla.” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Altıncı bölüm: Sütannenin yaşam tarzı”].^{15,p:31}

“If it be in too small quantity, (...) That medicines for the formation of milk, are possessed of some efficacy, (...) They are, the root and fruit of the fennel boiled in ptisan, the leaves of the cytisis in dark-coloured wine or ptisan, the sweet gith (*melanthium*), dill, the root and fruit of the carrot.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Book First, Sect. IV. – How to correct the bad qualities of milk.”].^{16,p:7} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, Dördüncü bölüm: Sütün kötü nitelikleri nasıl düzeltilir”].^{17,p:7}

* “If, however, the milk has become too thin, one should omit the baths, which have a natural liquefying tendency; but should use for food porridge prepared from far or spelt, eggs that can be sipped, pine cones, pigs’ feet, snouts, and ears (for there is something viscous and glutinous in them), the meat of kids, sometimes roasted, sometimes boiled, and a little wine granted that the newborn is far enough developed.” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XV [XXXV] What one should do if the milk stops or becomes spoiled or thick or thin”].^{11,p:103}

« (...) ; mais, si parfois le lait devient trop âcre et trop ténu, il faut diminuer les exercices trop multipliés ; on donnera à la nourrice des mets agréables, par exemple des bouillies, de la viande de jeune porc, de chevreau ou d’agneau, et pour boisson du vin doux cuit et du vin d’un goût sucré. » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 13. Du choix d’une nourrice »].^{13,pp:126-7}

“Eğer sütünün aşırı derecede ince (duru) olduğuna kanaat getirilse, sütanne sıvıları daha akışkan hale getiren banyodan men edilir ve buğday unlu ekmele, domuz ayaklarıyla, organların son kısımlarıyla, semiz kuşlarla, oğlak etiyle ve tatlı şarapla beslenmelidir.” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Altıncı bölüm: Sütannenin yaşam tarzı”].^{15,p:31}

“But if it be more acrid and thinner than natural, the nurse ought to be relieved from much labour, to be fed upon strong soups, and the flesh of swine, and to be allowed sodden must and sweet wine.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Book First, Sect. IV. – How to correct the bad qualities of milk.”].^{16,p:7} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, Dördüncü bölüm: Sütün kötü nitelikleri nasıl düzeltilir”].^{17,p:7}

† “(...) ; and if the milk is too thick, she should take baths, eat foods with the consistency of gruel, partake of those things which are not very nourishing, and she should drink water.” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XV [XXXV] What one should do if the milk stops or becomes spoiled or thick or thin”].^{11,p:103}

« (...) : si le lait est trop épais, il faut enlever de la pituite à l’aide de vomissements, et les meilleurs sont ceux qu’on excite avec l’oxymel. Il faut aussi amaigrir la nourrice à l’aide d’exercices avant le repas. C’est dans ces circonstances que l’origan, l’hyssope, le thymbre, l’aiguillette et le thym, conviennent aussi, les uns comme condiment pour les aliments, les autres pour servir de boisson bouillis dans l’eau. Les meilleurs vins sont [dans ces circonstances] les vins blancs, (...) » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 13. Du choix d’une nourrice »].^{13,p:125-6}

« Sütün aşırı yoğunluğuna karşı, akışkanlığı arttıran gıdayla beslenmelidir ve besleyici gıdalardan çok az verilmeli, çok sık banyo yaptırılmalıdır; (...) » [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Altıncı bölüm: Sütannenin yaşam tarzı”].^{15,p:31}

“If it be too thick, the phlegm ought to be evacuated by vomits, the most proper of which are those of vinegar and honey. It is also proper to extenuate by labour before meals. Also the following substances are proper, namely: wild marjoram, hyssop, savoury, shepherd’s needle, thyme, the small radish, and old pickle with vinegar and honey.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Book First, Sect. IV. – How to correct the bad qualities of milk.”].^{16,p:7} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, Dördüncü bölüm: Sütün kötü nitelikleri nasıl düzeltilir”].^{17,p:7}

‡ « Voilà comment il faut corriger la trop grande consistance du lait, circonstance qu’on ne doit pas négliger, car, dans ce cas, on risquerait de voir l’enfant devenir épileptique, ou souffrir de quelque autre affection préjudiciable ; (...) » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 13. Du choix d’une nourrice »].^{13,p:126}

“(...) çünkü daha yoğun olan süt apselidir; bebeğin bedeninde küçük apselere neden olur ve bağırsakları zapt eder; (...)” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Altıncı bölüm: Sütannenin yaşam tarzı”].^{15,p:31}

tırnağın üzerine koyduğunda su gibi kolayca sıyrılmayandır.* Eğer sütü bir sedefin içine yerleştirirsen ve bir gece bırakırsan, onun incelen miktarı yoğunlaşan miktarı kadardır.^{10,p:98,†}

Yeme zamanı gelen çocuğa nelerin yedirilmesi ve içirilmesi gerektiği, dişlerin çıktığı zaman ile bu zamanda çocukta görülen bazı rahatsızlıklar da bölümde verilen bilgiler arasındadır:

Sütçocuğu yeme zamanına ulaştığında, önce bal yedirilir, çünkü o sütçocuğunu diğer yiyeceklerle isteklendirir ve onun bedenini temizler.‡ Büyüdüğünde yumuşak, sıcak şeylerle beslenir, hamamda yağlanır ve şarap içirilir, çünkü şarap onun için sudan daha iyidir ve şarap onun için ateşi güçlendiren bir ateş gibidir.§ Dişler yedinci ayda ya da ondan sonra çıkar. Her ne zaman dişlerin çıkışı yavaşlarsa, dişler için daha güçlü olur ve çocuğun ağrısı daha şiddetli olur. Eğer

* “<And> moderately thick milk will be recognized by the fact that if a drop is made to fall on the finger nail or a leaf of sweet bay or on something else of similar smoothness, it spreads gently and when rocked it retains, as it were, the same form. <For> milk which runs off immediately is watery, whereas milk that stays together like honey an remains motionless is thick.” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XIII [XXXIII] On testing the milk”].^{11,pp:95-6}

« C’est encore une bonne qualité du lait d’être transparent sur l’ongle : on laissera tomber des gouttes de lait sur l’ongle du pouce, et on le regardera au grand jour, en faisant attention en même temps à la manière dont il s’écoule, rapidement, ou lentement, lorsqu’on abaisse l’ongle, car ces deux cas sont également mauvais ; au contraire, le lait qui s’écoule avec une lenteur moyenne est bon. » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 15. Du lait de la nourrice et de la manière de reconnaître le meilleur lait. – Tiré de Mnésithée de Cyzique. »].^{13,pp:131-2}

« (...) lorsqu’on laisse tomber quelques gouttes de lait sur l’ongle du pouce et qu’on le regarde au grand jour, s’il ne s’écoule ni vite, ni lentement quand on abaisse le doigt, c’est aussi une preuve que le lait est bon. » [Oribase, *Synopsis*, “Livre V, 3. Du lait de la nourrice. »].^{14,p:199}

“It is a proper way to try the quality of the milk, by pouring a little of it upon the nail of the thumb and observing in the sun; for, when upon turning the nail, it neither runs off too slowly nor too quickly, it is good milk.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Book First, Sect. III. – On the milk of the nurse.”].^{16,p:6} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, Üçüncü bölüm: Sütannenin sütü üzerine”].^{17,p:7}

† « On fera encore l’épreuve suivante : on versera la huitième partie d’un cotyle de lait dans un vase en verre oui en corne, ou dans une coquille marine, on y ajoutera une quantité moyenne de présure, on écrasera avec les doigts, puis on abandonnera le mélange à lui-même jusqu’à ce qu’il se coagule ; ensuite on examinera si on obtient une quantité plus abondante d’éléments aqueux que d’éléments caséeux, car un tel lait ne vaut rien comme aliment, et la plus grande partie en passe par les urines. » [Oribase, *Collection Médicale*, « Livres Incertains, 15. Du lait de la nourrice et de la manière de reconnaître le meilleur lait. – Tiré de Mnésithée de Cyzique. »].^{13,p:132}

« On fera encore l’épreuve suivante : on versera le huitième d’une cotyle de lait dans un vase en verre, on y ajoutera une quantité moyenne de présure, et on écrasera avec les doigts, puis on abandonnera le mélange à lui-même jusqu’à ce qu’il se coagule ; ensuite on examinera si l’élément caséeux est moins abondant que l’élément séreux ; dans ce cas le lait n’est pas nourrissant ; celui qui présente des conditions opposées est difficile à digérer ; le meilleur est celui qui contient une quantité moyenne des deux éléments. » [Oribase, *Synopsis*, “Livre V, 3. Du lait de la nourrice. »].^{14,pp:199-200}

“You may also try it thus: by pouring some milk into a glass vessel, and putting some runnet into it, then squeezing them together with your fingers, allow it to coagulate, and observe whether the cheesy part be less than the serous; for such milk is unsuitable, and also the opposite kind of difficult digestion. The best kind is that which has a moderate proportion of each.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Sect. III. – On the milk of the nurse.”].^{16,p:6} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, Üçüncü bölüm: Sütannenin sütü üzerine”].^{17,p:7}

‡ “Instead, one ought to give honey moderately boiled (for raw it causes flatulence and is pungent, and overboiled it is more astringent, whereas boiled down correctly it mildly purges the stomach and the bowel).” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XI [XXXI] <On food>”].^{11,p:88}

“The first food given to a new-born child should be honey, and afterwards milk, twice, or at most three times a day.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Book First, Sect. V. – On the management of the infant.”].^{16,p:8} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, Beşinci bölüm: Bebeğin bakımı üzerine”].^{17,p:7}

§ “For this reason, when the body has already become firm and ready to receive more solid food, which it will scarcely do successfully before the age of six months, it is proper to feed the child also with cereal food: with crumbs of bread softened with hydromel or milk, sweet wine, or honey wine. (...) Sometimes, therefore, when the infant is very thirsty after the meal one should give it water or a little watery wine through artificial nipples, (...)” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XXI [XLI] When and how to wean the infant”].^{11,p:117}

“Organları güçleninceye kadar bebekleri sütle beslemek gerekir: Vücudu sağlaştığında besinler verilmelidir. Ya ballı suya ya ballı şaraba ya şekerli şaraba ya da şekeli süte batırılıp lezzetlendirilmiş küçük lokmaların, ardından da yumurtanın verilebileceğini ileri sürüyorum. (...) İçmesi için suyla seyreltilmiş şarap (dilutum vinum) vereceksin.” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Yirmi dokuzuncu bölüm: Bebekler süten ne zaman kesilmelidir?”].^{15,p:35}

dişlerin çıkışı baharda olursa, o daha kolaydır. Eğer kışın olursa, onlara ishal arız olur, o zaman mutedil yumuşaklıkta ve kurulukta olan gıdalardan fayda görür ve çocuğun karnına onu tutanla yaki yapılır.* Fakat ebeler ve yaşlı kadınlar bununla ilgili olarak tabiplerin görmediğini görmekte birlikte/görmesine rağmen bu bābda hākīmın sözünü kendime göre azaltmakla yetindim.^{10,p:98}

Çalışmanın konusunu oluşturan ikinci bölümde ise çocuğun büyüdüğünde yapması gereken sporlar, yiyeceği, içeceği ve sakınacağı şeyler ile çocuğun eğitimi için gereken öğretmenin nitelikleri bildirilmiştir. On iki yaşına gelen çocuğun alması gereken eğitimler ile on dört yaşına geldiğinde alması gereken eğitimler de bu bölümde ele alınmıştır:

İkinci bāb büyüdüğünde çocuğun terbiyesi hakkındadır.

Galenus söyledi ki çocuğun tedbirinde olan kimseye yumuşak huyluluk zorunluluktur. Biraz büyüdüğünde hareket mutedil olarak değişir ve hafif gıdalar yer. Terbiye zamanı olduğunda, güreş ve çıplak ayakla gezme zorunlu olur. Çok şarap içmekten men edilir, çünkü şarap onu ciddi olarak nemiendirir ve kafayı buharlarla doldurur. Eğer kabız olursa, taze/yaş/yumuşak şeyler yer. Sıcak suyla yıkanır. Zaman zaman korkutmakla ve yumuşaklıkla çocuğa kibar davranan dost, merhametli bir öğretmene gönderilir, çünkü çocuğun mutluluğu artar. Çocuğun bedeni çabayla ve ürkütmeyle yorulur. On iki yaşına ulaştığında, “yazı, okuma ve gramer öğrenir,” yıldızları ve yüzölçümünü “yani geometriyi” tanır. On dördünde felsefenin “sözlerini”[†] ve onun durumlarından her biri için elzem olan tıp ilmini öğrenir.^{10,p:99,‡}

* “About the seventh month teething takes place (...)” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XXII [XLII] On teething”].^{11,p:119}

« Les enfants commencent donc ordinairement à pousser les dents vers le septième mois, et, chez quelques-uns, cela arrive plus tard ; (...) Eu égard aux saisons, les enfants poussent facilement leurs dents au printemps et vers le coucher des Pléiades ; en hiver, au contraire, ils sont incommodés, mais ils sont moins sujets à l’inflammation ; en été, ils sont menacés du danger d’ulcères, d’inflammation, de flux de ventre et de vomissements répétés. (...), et, s’il a un flux de ventre, on tâchera de resserrer à l’aide des épithèmes, qui ont surtout la propriété d’arrêter le flux ; tels sont le cumin, l’aneth, ou le céleri saupoudré sur de la laine. » [Oribase, *Collection Médicale. Livres Incertains*, « 24. Des efflorescences chez les enfants »].^{13,pp:190-1}

« La dentition a lieu vers le septième mois, (...) » [Oribase, *Synopsis*, « Livre V, 9. De la dentition. »].^{14,p:204}

“Bebeklerin dişleri yedinci aya doğru ortaya çıkmaya başlarlar, (...)” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Dokuzuncu bölüm: Dişler”].^{15, p:32}

“Dentition commences about the seventh month.” [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, “Book First, Sect. IX. – On dentition.”].^{16,p:13} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, “Birinci Kitap, Dokuzuncu bölüm: Diş çıkarma üzerine”].^{17,p:8}

† Metinde “belgelerini” şeklinde bir dipnot yer almaktadır.

‡ « On doit permettre aux petits enfants qui viennent d’être sevrés de vivre librement et de se livrer à la gaieté; on leur donnera des aliments légers; depuis l’âge de six ou sept ans, on confiera les garçons et les filles à des maîtres de lecture doux et humains, car l’enseignement d’un tel maître réjouit les enfants et les met à leur aise; or le relâchement de l’âme contribue beaucoup à la bonne nutrition du corps; les garçons de douze ans doivent fréquenter les grammairiens et les géomètres et exercer leur corps. Depuis l’âge de quatorze ans jusqu’à l’accomplissement de la troisième semaine [d’années], il conviendra de cultiver les sciences, d’entendre les démonstrations philosophiques, et d’augmenter la quantité des exercices, en raison de la vigueur du corps, afin qu’en se fatiguant l’âme et le corps, les jeunes gens ne soient pas enclins à céder aux désirs qui les poussent vers les rapprochements sexuels. Il importe aussi de supprimer le vin à cet âge. » [Oribase, *Synopsis*, « Livre V, 14. Régime pour les petits enfants et pour les âges suivants jusqu’à celui du déclin. »].^{14,p:208}

“Sütten kesildikten sonra bebeklerin rahatlatılması ve keyifli egzersizler yaptırılması gerekir. Daha hafif ve lezzetli besinler sunulmalıdır. Ölçülü bedeni bol şaraptan uzak tutmak gerekir. Bununla birlikte, dengeli bedeni bol şaraptan uzak tutmak gerekir. Çünkü şarap sıcak ve nemli mizaçlarda başı buharlarla doldurur. (...) Ondan sonra yedi yaşından itibaren, okula götürülmeli, insancıl ve uysal öğretmenlere teslim edilmeliler. On dört yaşından yirmi beş yaşına kadar eğitim ve filozofların öğretileri konusunda uygun bir biçimde çalıştırılmalıdır. Bu arada cinsellikten uzak durmalıdır. Fazla şarap kullanımı azaltılmalı; fazla egzersize izin verilmeli, yaş olarak en güzel döneminde olanlar için hem ruh hem de bedeninin yaşam tarzına dikkat edilmeli.” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Otuzuncu bölüm: Sütten kesilmiş olan bebeklerde yaşam tarzı ve bundan sonraki dinlenme dönemleri”].^{15,p:35}

“Infants and children when weaned from milk, are to be allowed to live merrily and without restraint; their food ought to be light, and their exercise gentle. After six or seven years of age, both boys and girls are to be consigned over to schoolmasters of a mild and benevolent disposition; as such persons will impart instruction to them in a cheerful manner, and without constraint; for relaxation of the mind contributes much to the growth of the body. Boys twelve years of age should go to teachers of grammar and geometry,

Tartışma

Çocukların terbiyesi ve sağlıklarının korunması ile ilgili her iki bölümde de Taberî'nin sözlerine "Cālīnūs/Galenus dedi ki" şeklinde başlaması, Meyerhof'un Taberî ve eseri *Firdevsu'l-Hikme* üzerine yaptığı incelemesinde eserin yazıda üzerinde çalışılan bölümlerinin kaynağının Galenus'un *De Sanitate tuenda*⁹ olduğu yönünde verdiği bilgiyle uyumlu bir bulgu olduğunu düşündürmektedir. Taberî'nin Galenus'tan nakille "yenidoğan için sütlerden en uygun olanın, sağlıklıysa, annesinin sütü" olduğu bilgisi *De sanitate tuenda* adlı eserinin birinci kitabında yer alırken, sütannenin özellikleri, sütannenin neler yemesi ve hangi yiyeceklerden kaçınması gerektiği, yine sütannenin sütünün azaldığı, inceldiği ya da koyulaştığı durumlarda yapılması gerekenler ise doğrudan *De sanitate tuenda*'nın birinci kitabındaki çocuğun sağlığının korunması ile ilgili bölümlerinde görülememekte,¹² buna karşın Oribasius'un *Collectiones Medicae* adlı eserinin *Livres Incertains* adlı bölümünde Galenus'tan alıntı yapılan kısımlar arasında sayılan "13. Du Choix D'une Nourrice" başlıklı bölümünde,¹³ yine Oribasius'un *Synopsis* adlı eserinin "2. De la nourrice" başlıklı bölümünde ve ayrıca Aeginalı Paulus'un *Epitome*'sinde saptanmaktadır.¹⁴ Çocukta görülen cilt döküntüleri, diş çıkarma ile sütannenin çocuğu oynatması hakkındaki bilgilerin de Oribasius'un *Collectiones Medicae* adlı eserinin *Livres Incertains* adlı bölümde yer alan "24. Des efflorescences chez les enfants" başlıklı Attaleialı (Antalya) Athenaeos'tan (MS I. yy) alıntılanmış olan bölümde yer alan açıklamalarla uyumlu olduğu fark edilmektedir.¹³ Oribasius'un *Synopsis*'i¹² ile Aeginalı Paulus'un *Epitome*'sinde^{15,16} yer alan bilgilerle Oribasius'un *Collectiones Medicae* adlı eserinin ilgili bölümleriyle¹³ Taberî'nin verdiği bilgiler karşılaştırıldığında, Taberî'nin metnindeki bilgilerin *Collectiones Medicae*'da yer alan bilgilerle daha çok benzeştiği görülmektedir.

Bussemaker ve Daremberg Oribasius'un *Collectiones Medicae* adlı eserinin *Livres Incertains* başlığı altında Galenus'tan alıntı yapılan diğer bölümlerde kaynak olarak *De sanitate tuenda*'yı verdikleri halde "13. Du Choix D'une Nourrice" başlıklı bölümün Galenus'taki kaynağını vermemekte* ve yaptıkları açıklamada adı geçen bu bölümünün gerçekten Galenus'a ait olduğuna inanmanın güç olduğunu bildirmektedirler.^{13,†} Ullmann da "Die Schrift des Rufus „De infantium curatione" und das Problem Autorenlemmata in den „Collectiones medicae" des Orebasios" başlıklı yazısında Ilberg'in bu bölümün "Rufus'a ait olduğunun düşünülmesini" istediğini belirtmekte,¹⁸ *Islamic Medicine* adlı eserinde de, Oribasius'un Efesli Rufus'un *On the Upbringing of Children (Peri komides paidiu)* adlı eserine yalnız bir bölümünde atıf yaparken, Rufus'un Arapça metinlerinin *Collectiones Medicae*'in *Livres Incertains* adlı kısmının 31 [13]., 42 [24]. ve 43 [25]. bölümleri ile sözel benzerlikler gösterdiğini söylemektedir.⁸ Bu durumda adı geçen 31 [13]. bölümde yer alan bilgilerin kaynağının Oribasius'un *Collectiones Medicae* ya da Rufus'un adı geçen kitabının olması mümkün görünmektedir. Öte yandan, Oribasius'un kayıtlarına göre 42 [24]. bölümün Attaleialı Athenaeos'a ait olduğu/olabileceği göz önüne alındığında¹³ ve adı geçen bu bölümün Rufus'un Arapça metinleriyle olan benzerliği konusunda Ullmann'ın verdiği bilgilerden yola çıkıldığında,¹⁸ 31 [13]. bölümün de Attaleialı

---

and get their bodies hardened by gymnastic exercises. From fourteen to twenty-one their proper employment will be the study of mathematics and initiation in philosophy. At the same time, however, it will be proper to use more exercise for strengthening the body, so that, exercising both mind and body, they may be prevented from indulging their carnal desires. They ought likewise to be restricted as to wine." [Paulus Aegineta, *The Seven Books*, "Book First, Sect. XIV. – The regimen of infancy, and of the succeeding ages until manhood."].^{16,p:18} Metnin Türkçe çevirisi için bkz. [Aeginalı Paulus, *Epitome*, "Birinci Kitap, On dördüncü bölüm: Bebeklerin ve sonra gelen erişkinliğe kadar olan yaşların diyeti üzerine"].^{17,p:9}

* « CH. 13 ne paraît pas être de Galien. V. Not. »^{13,p:XV}

† « CH. 13, p. 120.] Nous avons beaucoup de peine à croire que ce chapitre soit véritablement de Galien, tant le style, le choix des mots et la distribution des matières nous paraissent différents de ce qu'on trouve dans les autres écrits de cet auteur. Pour le moment, nous n'en citerons pour preuve que les trois mots δόλιχοι (p. 124, l. 12), κοψιχοι (p. 126, l. 8) et μελικράς (p. 128, l. 9), qui nous semblent difficiles à concilier avec la répulsion que, dans plusieurs passages de ses écrits (voy. par exemple, l'endroit cité, t. I, p. 583, l. 24), Galien montre pour les mots vieillis ou peu usités : en effet, Galien lui-même déclare (*Fac. des alim.* l. 28, t. VI, p. 542-543) que le premier de ces trois mots était déjà tombé en désuétude de son temps ; le second est une forme peu usitée de κάσσηρος, et le troisième est certainement beaucoup moins employé que μελικρατος. »^{13,p:695}

Athenaeos'a ait olup olmadığı ya da Attaleialı Athenaeos'un Efesli Rufus'a kaynaklık etmiş olup olamayacağı soruları akla gelmektedir. Sarton'un Athenaeos'un Galenus tarafından hayli övüldüğünü ve en az 30 kitaptan oluşan eserinden bazı fragmanların yiyecek ve içecekler, havanın etkisi, çocukların ve kadınların eğitimi gibi konularla ilgili olduğunu bildirmesi¹⁹ de oldukça ilginç bir bulgu olarak durmaktadır.

Ṭāberī'nin sütanne için yaş aralığını 25 ile 30 olarak verdiği görülürken,¹⁰ Soranus'un bu yaş aralığını 20 ile 40,¹¹ Oribasius'un hem *Collectiones medicae*'de¹³ hem de *Synopsis*'de¹⁴ 25 ile 35 arası olarak bildirdiği, Aetius'un 20 ile 40 olarak bildirirken,¹⁵ Paulus'un da 25 ile 35 arası olarak verdiği^{16,17} görülmektedir. Ṭāberī'nin sütün iyi olup olmadığının kontrolü için önerdiği sütün tırnak üzerine damlatılması ya da bir sedefin içerisine yerleştirilip, bir gece terk edilmesi yöntemi¹⁰ Galenus'un *De sanitate tuenda*'sında çocukların sağlığının korunmasını ele aldığı bölümlerinde bulunmadığı,¹² Soranus'un *Gynecia*'sında yer aldığı görülmektedir.¹¹ Oribasius'un *Collectiones medicae* adlı eserinde de Galenus'tan alıntı yapıldığı iddia edilen bölümlerde bu bilginin yer almadığı, buna benzer bir bilginin *Collectiones medicae*'de Cyzicuslu Mnesitheus'tan alınan bir bölümde,¹³ yine Oribasius'un *Synopsis*'inde¹⁴ ve Paulus'un *Epitome*'sinde^{16,17} yer aldığı fark edilmektedir. Aetius *Tetrabiblon*'unda iki yöntem de yer vermemiştir.¹⁵ Bununla birlikte Ṭāberī'nin yöntemi ile diğer yazarların yöntemi arasında bir fark bulunmaktadır. Ṭāberī uygulama sırasında yalnızca sütü bekletirken,¹⁰ diğer yazarlar sütün içerisine bir miktar maya katarak, sonra ikisini birlikte parmaklar arasında sıkıp koyulaşmasını beklemektedirler.^{13,14,16,17} Sābit b. Ḳurra da eseri *Ḳitabu'z-Zahire fi't-Ṭıbb*'da Ṭāberī'nin uygulamasının benzerini yazmaktadır.²⁰

Ṭāberī'nin vücutta sivilce/püstül, uyluklarda yara/pişik, kulaktan sıvı akması, öksürük ve dış çıkarma ve bu sırada görülen ishal gibi az sayıda hastalığı çocukların hastalıkları arasında saydığı ve bunlardan çok kısa olarak bahsettiği görülmektedir.¹⁰ Galenus'un *De sanitate tuenda*'sında çocukların sağlığının korunması ile ilgili bölümlerinde yer almayan bu bilgilerin,¹² Soranus'un *Gynecia*,¹¹ Oribasius'un *Collectiones Medicae*¹³ ve *Synopsis*,¹⁴ Paulus'un *Epitome*^{16,17} adlı eserlerinde görülen sınıflama ve tedavi önerileri ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Aetius'un *Tetrabiblon*'unda ele alınan çocuk hastalıklarının ise daha fazla sayıda olduğu görülmektedir. Öte yandan, Aḥmed b. Muḥammed el-Beledī'nin *Kitabu Tedbiri'l-ḥabālā ve'l-eṭfāl* kitabında Rufus'tan yapıldığı bildirilen alıntılarda püstül,* uyluklarda yara/pişik,† kulaktan sıvı akması‡ ve dış çıkarma sırasında görülen ishale§ ilgili olarak benzer bilgilerin bulunduğu¹⁸ da fark edilmektedir.

Büyük çocuğun terbiyesinin ele alındığı bölüm açısından bakıldığında Galenus'un *De sanitate tuenda* da yazdıklarının çok ayrıntılı olduğu görülmektedir.¹² Buna karşılık, Aetius'un *Tetrabiblon*'da yazdıkları Galenus'a göre daha kısa olmakla birlikte, Oribasius'un *Synopsis*'i¹⁴ ile Aeginalı Paulus'un *Epitome*'sinde yazılanların oldukça özet olduğu^{15,16} ve aynı zamanda Ṭāberī'nin yazdıkları¹⁰ ile benzeştiği görülmektedir. Bu nedenle

* „Rufus sagt: (...) (4) Es muß aber mit aller Sorgfalt behandelt werden, bis der Ausschlag erlischt. Darauf wird es behandelt durch Bäder mit Wasser, in dem ein wenig von der Myrte oder den Zweigen des Mastixbaumes oder Rosen und Rosenöl gekocht wurde. Es wird mit Rosenöl eingeölt und mit einer aus Bleiweiß hergestellten Salbe eingerieben. (5) Zu Beginn der Krankheit muß es behandelt werden durch häufiges Baden in warmem Wasser, dem keines der Dinge, die ich erwähnt habe, beigemischt wurde. (6) Darauf wird es in Wasser gebadet, dem etwas Natron zugesetzt wurde, damit jene Feuchtigkeit getrocknet wird. (7) Dies also ist die Behandlung der Geschwüre, die auf der Haut eines Kindes erscheinen (...)“^{18,p:174}

† „Rufus sagt: Das Brennen und die Feuchtigkeit, die an beiden Schenkeln des Kindes auftreten, werden behandelt mit Zypergras (*su'd*), Myrte (*ās*) und Rosen nebst einer kleinen Menge Aromata.“^{18,p:178}

‡ „Rufus sagt: (1) Die Feuchtigkeit der Ohren der Kinder muß man mit einer Wollflocke behandeln, die mit etwas Alaun getränkt ist und in die Ohren des Kindes gesteckt wird, oder mit altem Wein (*nabīd*) oder Honig und ägyptischen Bohnen. (2) [Mit dem Ausdruck „ägyptische Bohnen“ (*bāqillā mişrī*) meint er Lupinen (*turmus*). Das war jedenfalls, wie ich berichten kann, die Ansicht unserer Lehrer].“^{18,p:179}

§ „Und er <d. h. Rufus in seinem Buch über das Aufziehen der Kinder> sagt: Wenn das Wachsen der Zähne in den (. . .) fällt, bereitet es Beschwerden. Es ruft Geschwüre im Zahnfleisch hervor und löst Erbrechen und Durchfall aus.“^{18,p:176}

„Rufus sagt: (...) (2) Hat es langandauernden Durchfall, so soll sein Bauch umwickelt werden, bis jener Durchfall abklingt, zum Beispiel mit einem Kümmelwickel in Wolle, mit Anis und mit Selleriesamen. (3) Auch Rosensamen ist ebenso geeignet.“^{18,p:176}

Taberî'nin *Firdevsu'l-Hikme*'deki bu bölümü¹⁰ yazarken Oribasius'un *Synopsis*'i¹⁴ ile Paulus'un *Epitome*'sinden^{15,16} yararlanmış olabileceğini söylemek mümkün görünmektedir.

Metin dikkatle incelendiğinde, Galenus'un çocuklara şarap içirilmesi konusundaki düşünceleriyle uyumsuz olan ya da ters düşen bir bilginin burada yer aldığı görülmektedir. Galenus'un *De sanitate tuenda* adlı eserinde çocuklara şarap içirilmesine kesinlikle karşı olduğu ve bunun nedenlerini de ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalıştığı görülmektedir.¹² Galenus şarapla ilgili sözlerini şöyle sonlandırmaktadır: *“Bu sebeple akli başında hiç kimse hiçbir yarar sağlamamasının yanı sıra büyük zararı olabilecek böyle bir içeceği çocukların kullanmasına izin vermeyecektir.”*^{12,p:34,*} Bu durumda Taberî'nin metninde yer alan *“Büyüdüğünde yumuşak, sıcak şeylerle beslenir, hamamda yağlanır ve şarap içer, çünkü şarap onun için sudan daha iyidir ve şarap onun için ateşi güçlendiren bir ateş gibidir”*^{10,p:98} açıklamasının Galenus'a ait olamayacağı çıkarımının yapılmasının mümkün olacağı açıktır. Bu durumda da Taberî'nin metninde yer alan bu bilginin kaynağının hangi yazar ya da hangi eser olduğu/olabileceği sorusu akla gelmektedir.

Ullmann *Islamic Medicine* adlı eserinde,⁸ Efesli Rufus'un, Platon'un otoritesine[†] karşı çıkarak ve yine Galenus'tan farklı olarak, vücudun doğuştan gelen sıcaklığını artırdığından, zaman zaman çocuklara da içmeleri için şarap verilmesini bildirdiğinden bahsetmektedir. Ahmed b. Muhammed el-Beledî'nin *Kitabu Tedbiri'l-ḥabālā ve'l-etfāl* adlı eserinin ikinci makalesinin 38. faslında Rufus'tan yapıldığı bildirilen bir alıntıda sütten kesilmesi sırasında çocuğa verilecek içecekler arasında şarabın da sayıldığı görülmektedir:¹⁸

“ve ilk yemeğinin bal suyuna veya süte veya şaraba batırılmış iyi pişmiş ekmek olduğu söylenir. Sonra onları [çoğul!] yalnız ekmekle besle ve Rufus'un dediği gibi onlara içmeleri için bazen su, bazen şarap ver. Fakat Galenus bebek ve çocukların şarap içmesine izin verilmemesi gerektiği görüşündedir. Her iki yazarın da bu konuda söylediklerini daha sonra ayrı bir bölümde alıntılatacağız.”^{18,p:181,‡}

Galenus'a yakın dönemde yaşayan bir diğer Efesli yazar Soranus da *Gyneceia*'da *“Süt çocuğu ne zaman ve nasıl sütten kesilmelidir?”* başlıklı bölümde, çocuğun dayanıklı ve daha katı yiyecekler için hazır hale geldiği zaman, bal şerbeti ya da süt, tatlı şarap ve bal şarabı içinde yumuşatılmış ekmek kırıntıları ile beslemenin uygun olduğunu söylemekte;^{11,§} sıvı sütün, üstünde yüzeceğinden dolayı yiyeceklerin sindirimini zorlaştıracağı ve üstelik susuzluğunu da bastırmayacağı için, bebeğe yemek sırasında içmek için süt vermektan sakınılması gerektiğini, bazen bu nedenle yemek sonrası çok susadığında, süt çocuğuna biberonla su ya da biraz sulu şarap verilmesi gerektiğini bildirmektedir.^{11,**} Soranus yine aynı bölümün sonlarına doğru bebeklerin şarap,

* “Therefore no one in his right mind will permit children to use such a beverage, which, besides doing no good, may have great harm ensuing.” [Galen, *A Translation of Galen's Hygiene*, “Chapter XI. Hygiene of beverages and of fresh air”].^{10,p:34}

† “Öyleyse onları canı gönülden şarkı söylemeye nasıl heveslendireceğiz? İlk onsekiz yaşın altındaki çocuklara, çalışma hayatına başlamadan önce, gençlik çılgınlıklarından sakınıp ruh ve bedenlerindeki ateşe körükle gitmemelerini öğreterek, şarabı kesinlikle ağızlarına koymamalarını yasaya almayacak mıyız? Sonra otuz yaşına kadar olan gençler ölçülü şarap içmeli, sarhoşluk ve aşırı içkiden kesinlikle uzak durmalıdırlar; (...)”^{21,p:89}

‡ „Und seine erste Nahrung soll aus gut durchbackenem Brot bestehen, das in Honigwasser oder in Milch oder in Wein eingeweicht wurde. Dann füttere sie [Plural!] danach mit Brot allein und gib ihnen bisweilen Wasser, bisweilen Wein zu trinken, wie Rufus sagt. Galen indes vertritt die Ansicht, daß die Babies und Kinder überhaupt keinen Wein zu trinken bekommen dürfen. Wir werden das, was beide Autoren darüber zu sagen haben, nachher in einem eigenen Kapitel zitieren.”^{18,p:181}

§ “For this reason, when the body has already become firm and ready to receive more solid food, which it will scarcely do successfully before the age of six months, it is proper to feed the child also with cereal food: with crumbs of bread softened with hydromel or milk, sweet wine, or honey wine.” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XXI [XLI] When and how to wean the infant”].^{11,p:117}

** “But, one should beware of giving milk to drink during the meal, for the food becomes difficult to digest since it floats on top of the fluid milk; moreover, the thirst is not quenched. Sometimes, therefore, when the infant is very thirsty after the meal one should give it water or a little watery wine through artificial nipples, for out of these it draws the fluid little by little as from the breasts without being harmed.” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XXI [XLI] When and how to wean the infant”].^{11,p:117}

su, soğuk ve sıcak şeyler içmekten ve yağlı şeylerden uzak tutulmaması gerektiğini, çünkü baştan başlayarak yararlı şeyler için bir alışkanlık yaratmanın iyi olduğunu öne sürmektedir.^{11,*}

Aetius'un da çocuğun süttten kesilmesi zamanında verilecek yiyecekler konusunda Rufus'la ve Soranus'la benzer önerilerde bulunduğu, içmek için de çocuğa sulandırılmış şarap verilmesinden bahsettiği görülmektedir.^{17,†}

Bu durumda Taberî'nin bu konudaki bilgisinin kaynağının hangi yazar ya da hangi eser olabileceği sorusunun cevabının Efesli Rufus, Efesli Soranus ile Amidalı Aetius'un eserleri olabileceğini söylemek mümkün görünmektedir. Bu durum da beraberinde bu eserlerin Arapçaya çevrilip çevrilmediği ya da Taberî'nin Yunanca bilip bilmediği sorularını akla getirmektedir. Sezgin, Efesli Rufus'un *Tedbîru'l-etfâl* ya da *Tedbîru's-şibyân* (Râzî'nin *el-Hâvî*'sinin, III., VII. ve XIX. kitaplarına göre) ya da *Kitâbun fî Terbiyeti'l-etfâl* (*el-Hâvî*'nin IV. kitabına ve Ibn Ebî Uşaybi'a'ya göre) adlı bir eserinin varlığını bildirmektedir.²² Yine Beledî'nin de eserinde Rufus'tan alıntılarının yer almasının^{8,18} Rufus'un çocuklar üzerine yazdığı eserinin Arapçaya kazandırılmış olduğu yönünde önemli bir bulgu olarak kabul edilebileceği söylenebilir.

Öte yandan Râzî'nin (MS 865-925) *Practica puerorum* adlı eserinde dişlerin çıkması ile ilgili bölümde Galenus'a atıf yapılarak verilen ve Taberî'nin metninde yer alan bilgilerle uyumlu olarak şu bilgilerin yer aldığı görülmektedir:²³

“Galenus şöyle demiştir: Dişler hızlı çıktığında, çıkmaları kolay ve daha az ağrılıdır, ancak bu dişler daha zayıf olacaktır. Dişler daha yavaş çıktığında ise, daha fazla ağrı olacak, ancak dişler daha güçlü ve sağlam olacaktır. Eğer dişler ilkbaharda çıkarsa, daha hızlı çıkarlar ve ağrısız olur. Kışın çıkarsa, ancak dişetleri şişmezse, tam tersi olur. Yazın çıkarsa, küçük bir ağrıya neden olur.”^{23,p:56}

Ancak Aşkit'in Râzî'nin *Practica puerorum* üzerine olan çalışmasında Galenus'a ait olduğu iddia edilen bu sözlerle ilgili bulguları oldukça önemli ve kayda değer görünmektedir:²³

“Râzî söz konusu bölüme Galenus'tan bir alıntı ile başlamıştır. Bu alıntı dişlerin çıkış hızı, mevsimi ile dişlerin sağlığı ve çocuk üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Bu alıntı Galenus'un eserlerinde tespit edilememiştir. Öte yandan Oribasius (Libri Incerti 42.10-12) hızlı bir biçimde çıkan dişlerin kolay çıkacağını, ancak kötü, zayıf ve ince olacaklarını, daha geç ve daha zor çıkan dişlerin ise daha güçlü ve sağlam olacağını söylemiştir. (...τὰ μὲν δὴ θᾶσσον φύοντα ῥαδίως μὲν φύει, κακοὺς δὲ καὶ ἀσθενεῖς καὶ ἀραιούς τὸ ἐπίπαν· τὰ δ' ὕστερον χαλεπώτερον μὲν, ἀλλ' ἰσχυροτέρους καὶ πυκνοὺς.) Bununla birlikte aynı bölümde dişlerin çıktığı mevsimlerin, dişlerin sonraki sağlığına etkisine de değinmiştir. İlkbaharda çıkan dişlerin kolay çıkacağını, kışın çıkanların ise daha zor olacağını, ancak iltihaplanmanın (inflamasyon) daha az olacağını belirtmiştir. Dişlerin yazın çıkması durumunda yaralar, iltihaplanma, ishal ve birçok çocukta kusma tehlikesi olduğunu söylemiştir. Bu bakımdan Râzî'nin bu bölümde anlattıkları Oribasius'un metninde geçen ifadelerle çok benzemektedir.”^{23,p:64}

* “One should not alienate the child from anything: neither from the drinking of wine, water, cold and hot things, nor from anything fatty, for it is good to create a habit for useful things straight from the beginning.” [Soranus, *Gynecology*, “Book II, XXI [XLI] When and how to wean the infant”].^{11,p:119}

† “Organları güçleninceye kadar bebekleri sütle beslemek gerekir: Vücudu sağlamlaştığında besinler verilmelidir. Ya ballı suya ya ballı şaraba ya şekerli şaraba ya da şekeli süte batırılıp lezzetlendirilmiş küçük lokmaların, ardından da yumurtanın verilebileceğini ileri sürüyorum. (...) İçmesi için suyla seyreltilmiş şarap (dilutum vinum) vereceksin.” [Aetius, *On Altı Kitap*, “Kitap IV, Yirmi dokuzuncu bölüm: Bebekler süttten ne zaman kesilmelidir?”].^{15,p:35}

Aşkit'in bu açıklaması da Galenus'a atfedilen bu bilgilerin aslında Oribasius'un *Libri Incerti [Livres Incertains]*'sinde yer aldığını teyit etmekte, bu durum da Taberî'nin metninin kaynaklarından birisinin Oribasius'un *Collectiones Medicae* adlı eserinin 42 [24]. bölümü olabileceğini kuvvetle desteklemektedir.

Arapça literatürde Soranus'un, Huneyn tarafından bulunan ve sonra da Arapçaya çevrilmiş olan, Hippokrates'in "embriyoların doğası üzerine" yazdığı *Kitābu'l-Ecinne* adlı kitabı hakkındaki yorumu ile yine Eustatius'un Arapçaya çevirdiği ve Huneyn'in yeniden gözden geçirdiği "enemalar" üzerine yazılmış *Kitābu'l-Huḡan* adlı bir eserin bulunduğu bilinmekle birlikte,²⁰ hâlihazırdaki bilgimize göre Soranus'un tıp tarihinde oldukça önemli bir yeri olan ve çok bilinen eseri *Gynecia*'nın bir Arapça çevirisinin bulunmadığı bir gerçektir. Rāzî'nin *el-Hāvī* adlı eserinin basılı nüshasının 19. bölümünde zehirlerin ele alındığı kısmın iki sayfasında da Soranus'un adının kitap ismi verilmeksizin anıldığı görülmektedir.²²

Sezgin'in verdiği bilgilere göre Aetius'un *Ιατρικῶν λόγοι ις' [Iatrikōn logoi 16]* adlı eseri Arapçaya geç bir dönemde çevrilmiştir. Rāzî *el-Hāvī*'sinde Aetius'tan alıntı yapmamış, İbnu'n-Nedīm de ondan bahsetmemiştir.²² Bīrūnī'nin, *Kitābu'ş-Şaydana*'sında kitap ismi vermeksizin Aetius'tan alıntı yaptığı görülmektedir. Bīrūnī'nin taşlar hakkındaki kitabında da Aetius'un eserinin 11. yüzyılda İbnu'l-Ḥammār tarafından Arapçaya çevrildiği bildirilmektedir.²²

Bu durumda Taberî'nin ya Rufus'un Arapçaya çevrilmiş kitabından ya da Yunanca bildiği yönündeki literatür bilgilerinden yola çıkılarak, Soranus'un *Gynecia*'sından yararlanmış olabileceği yönünde bir fikir yürütmek mümkün görünmektedir.

Eğer yine Taberî'nin Galenus'un, Oribasius'un ve Paulus'un eserlerinden yararlanmış olması söz konusu ise bu eserlere hem Yunanca asıllarından hem de bu eserlerin Huneyn b. İshāq tarafından çevrildiği^{24,25} ve Huneyn'in de Taberî'nin çağdaşı olduğu bilgisi göz önüne alındığında, Arapça çevirilerinden ulaşılabileceği düşünülebilir.

Bu durumda 'Alī ibn Sehl Rabben eṭ-Ṭaberî'nin çocukların sağlığının korunması ile ilgili olarak *Firdevsu'l-Hikme*'de yalnızca Bergamalı Galenus'un ismini anarken, çocukların tedbiri konusunu eserlerinde işleyen Efesli Rufus, Efesli Soranus, Bergamalı Oribasius, Amidalı Aetius ve Aeginalı Paulus gibi yazarlardan hiç bahsetmemiş olması ilginç bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte yukarıda da görüldüğü gibi yazımızın konusunu oluşturan bölümlerde Taberî'nin hem Rufus'un, hem Soranus'un, hem Oribasius'un, hem de Paulus'un eserlerini görmüş ve onlardan yararlanmış olabileceğini söylemek olası görünmektedir.

Öte yandan Taberî'nin kitabında, daha iyi olduğu gerekçesiyle çocuğa su yerine şarap içirilmesi önerisiyle birlikte çocuk ağladığında avutmak amacıyla ona domuz eti emdirilmesi önerisine yer vermesi ve bunda bir çekince görmemesi, bazı kaynaklarda yer alan *Firdevsu'l-Hikme*'de İslami bir unsur bulunmadığı ve bu nedenle 'Alī ibn Sehl Rabben eṭ-Ṭaberî'nin yazımı 850 yılında biten *Firdevsu'l-Hikme*'nin yazıldığı dönemde Hristiyan inancını taşıdığı yönündeki saptamayı² destekleyebilecek ilginç bulgular olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak yapılan inceleme Taberî'nin çocukların tedbirini ele aldığı bölümleri oluştururken, her ne kadar kendisi Galenus'un sözlerinden yararlandığını bildirirse de büyük olasılıkla Oribasius'un *Collectiones Medicae* adlı eserinin *Livres Incertains*'ı ile *Synopsis*'inden yararlanmış olabileceğini göstermektedir. *Collectiones Medicae*'da yer alan bu bölümler ele alındığında da Efesli Rufus ile Attaleialı Athenaeos'un bu bilgilerin kaynağı olabileceği değerlendirmesinin yapılmasının olanaklı olduğu düşünülmektedir.

Bilgi

Çıkar çatışması yoktur.

Araştırmacı Katkı Oranı Beyanı

Ahmet Aciduman: Araştırmanın fikri, tasarımı, organizasyonu, bulguların analiz ve yorumu, kaynak tarama, makale yazımı, eleştirel okuma.

Gözde Aciduman: Araştırmanın bulgularının analiz ve yorumu, makale yazımı, eleştirel okuma.

Kaynaklar

1. Pormann PE, Savage-Smith E. Medieval Islamic Medicine. Edinburgh: Edinburgh University Press; 2007.
2. Aydın F. Ali b. Rabben et-Taberî hayatı ve eserleri. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1996;1:303-31.
3. Taylan N. Ali b. Rabben et-Taberî. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 1989. pp:434-6.
4. Kaya M. Firdevsü'l-Hikme. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı; 1996. pp:131-2.
5. Aydın S. İslam dünyasının ilk tıp ansiklopedisi Firdevsü'l-Hikme ve müellifi 'Alî b. Sehl Rabbân Taberî: Hayatı ve eserleri. Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı 2013; 11(15):17-33.
6. Meyerhof M. 'Alî at-Tabarî's "Paradise of Wisdom" one of the oldest Arabic compendiums of medicine. Isis 1931;16(1):6-54.
7. Browne EG. Arabian Medicine-İslâm Tıbbı, Çeviren: Anaş E. İstanbul: İnkılâb Yayınları; 2012. p:52.
8. Ullmann M. Islamic Medicine. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1978.
9. Aciduman A. 'Alî b. Sehl Rabben et-Taberî'nin *Firdevsu'l-Hikme* adlı eserinde Hint tıbbından "Tıp Öğrenciliği" ve "Tedavinin Değerlendirilmesi" üzerine. Lokman Hekim Dergisi 2017;7(1):41-50.
10. 'Alî b. Rabban al-Tabarî. Firdausu'l-Hikmat or Paradise of Wisdom. Edited by Siddiqî MZ. Berlin: Kunstdruckerei Sonne; 1928.
11. Soranus. Gynecology. Translated with an introduction by Temkin O with the assistance of Eastman NJ, Edelstein L, Guttmacher AF. Reprint. Softshell Books Edition; 1991.
12. Galen. A Translation of Galen's Hygiene (De Sanitate Tuenda) by Green RM with an Introduction by Sigerist HE. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas; 1951.
13. Oribase. Oeuvres d'Oribase, Texte Grec, En Grande Partie Inédit, Collationné Sur Les Manuscrits, Traduit Pour La Première Fois En Français; Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches, Par Les Docteurs Bussemaker et Daremberg. Tome Troisième. Paris: A L'Imprimerie Impériale; 1858.
14. Oribase. Oeuvres d'Oribase, Texte Grec, En Grande Partie Inédit. Collationné Sur Les Manuscrits, Traduit Pour La Première Fois En Français, Avec Une Introduction, Des notes, Des Tables Et Des Planches Par Les Docteurs Bussemaker Et Ch. Daremberg. Tome Cinquième. Paris: A L'Imprimerie Nationale; 1873.
15. Yaşar Soydan N, Aşkit Ç, Aciduman A. Amidalı Aetius ve çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine bir değerlendirme. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2018;61(1-2):27-50.
16. Paulus Aegineta. The Seven Books of Paulus Aegineta. Translated from the Greek With A Commentary Embracing A Complete View of the Knowledge Possessed by the Greeks, Romans, and Arabians On All Subjects Connected With Medicine and Surgery by Adams F, In Three Volumes, Vol. I. London: Printed for the Sydenham Society; 1844.
17. İlgili Ö, Aciduman A. Aeginetali Paulus'un *Epitome* adlı eserinde hamile bakımı ve pediatri üzerine. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 2017;70(1):5-11.
18. Ullmann M. Die Schrift des Rufus „De infantium curatione" und das Problem Autorenlemmata in den „Collectiones medicae" des Oreibasios. Medizinhistorisches Journal 1975;10(3):165-90.
19. Sarton G. Introduction to the History of Science. Volume 1, from Homer to Omar Khayyam. Reprinted. Baltimore: Published for the Carnegie Institution of Washington by The Williams & Wilkins Company;1953. p:260.
20. Aciduman A. Şâbit b. Kurra'nın *Kitābu'z-Zahire fî 'İlmi't-Ṭıbb* adlı eserinde çocukların korunması üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2018;61(3-4):86-91.
21. Platon. Yasalar [Nomos]. Eski Yunanca aslından Türkçesi: Şentuna C, Babür S. İlk Basım: Ara Yayıncılık, 1988/1992 (iki cilt halinde). Pharmakon'da birinci basım. Ankara: Pharmakon Yayınevi; 2019.
22. Sezgin F. Geschichte Des Arabischen Schriftums, Band III, Medizin-Pharmazie-Zoologie-Tierheilkunde Bis ca. 430 H. Leiden: E. J. Brill; 1970. pp:61,64-8,164-5.
23. Aşkit Ç. Râzî: Practica Puerorum. Dört Öge 2019;15:47-74.
24. Garrison FH. An Introduction to the History of Medicine with Medical Chronology, Bibliographic Data and Test Questions. Philadelphia and London: W.B. Saunders Company; 1913. p:87.
25. Castiglioni A. A History of Medicine, Translated from the Italian and Edited by Krumbhaar EB. Second Edition, Revised and Enlarged. New York: Alfred A. Knopf; 1947. p:266.

Ek 1- 'Alī b. Rabben eṭ-Ṭaberī'nin *Firdevsu'l-Hikme fi't-Ṭıbb* adlı eserinde çocukların tedbiri, sağlıklarının korunması ve eğitimleri hakkındaki bölümler

المقالة الرابعة وهي خمسة ابواب

الباب الاول منها

في تربية الاطفال وحفظ الصحة،

قد بينت فيما تقدم من كتابي هذا ما قالت الحكماء في كون الجنين والقوى التي تدبره والدلائل الواضحة على طبعه وظاهره وباطنه، وابدأ الان بذكر تربية الاطفال لتنظم المعاني بعضها ببعض ولا تتفاوت، قال جالينوس ان اوفق الالبان للمولود لبن امه اذا كانت صحيحة والا فلبن ظئر تامة القامة معتدلة السمن سليمة البدن مذكرة ملذذة الخلق من بنات خمس وعشرين سنة الى ثلثين سنة، وان ترضع بعد ولادها بشهر او شهرين، ويكون طعامها* معتدلاً خفيفاً مثل صغار الحيوان والطير، وان تأكل في اليوم مراراً مثل الكشك والحنطة المطبوخة ولا ترضع حتى ينهضم طعامها[†]، وتجنب كل شيء حلو وعفص او حريف او ملطف مثل الثوم والبصل والخردل والتوابل والحلثيت والكرفس خاصة، فانه يورث الصبي الصرع والقروح الردية لانها تذيب الفضول بدن المرضعة وتخرجها في اللبن، وينبغي لها ان تكد وتعمل وان اكثر الصبي البكاء امصته لحم الدجاج او لحم الخنزير، فان ذلك يطيب بنفسه لان «كثرة البكاء يدل علي وجع، فلتعرف موضع الوجع بالاركان، وترقصه»^{(1)†} وتتوقى عليه من شدة «الرباط»^{(2)§} والحر والبرد، ومن صوب شديد ومنظري هائل، ولا ترضعه كثيراً فان الامتلاء يورث الكسل، والكسل يمنع الحرارة من التربية والامتداد، وان عرض له بشر احتالت لاجراجه كله والا اورثه مرضاً، فاذا ظهر^{10,p:97} كله غسلت بماء مطبوخ بالاثل وورق الخرنوب، وتطلى على البثر لصفواً من شمع واسفيداج وان كانت قروحه في الفخذين ذرت عليها ورق الاثل والحناء والورد، وان سالت من اذنه رطوبة وضعت فيها صوفة مغموسة بالماء والعسل او زعفراناً مسحوقاً مع الشراب، وان قل لبنها اغتسلت بماء حار وشريت بزر الجرجير وانيسون و«اصول» الجذر، وان رقي اللبن ودعت بدننها فاغتذت بما يخف من الغذاء وتجنب دخول الحمام، وان غلظ اللبن شريت سكنجبين، واتعبت بدننها واغتذت باشياء ملطفة مثل الزوفا وصعتر جبلي وشراب ابيض، فان اللبن الغليظ ربما اورثه الصبي الصرع الغليظ، وان نجي من الصرع كان مهزولاً ونحيفاً، وان عرض له سعال سقي من لباب حب القطن يدق ويجعل في شيء يتخذه من عجين الشعير مثل الاسكرجة ويطبخ ويخلط بلبن امرأة، ويوجر منه، وخير اللبن ما اذا جعلته على الظفر لم يسلم مثل الماء، وان جعلته في صدفة ووضعت في ليلة كان مقدار ما رقى منه مثل ما غلظ، واذا بلغ المولود وقت الاكل اطعم اولاً العسل فانه يشبهه سائر الطعام وينقي بدنه، فاذا شب غذى باشياء حارة لطيفة ويمرغ في الحمام وشرب الشراب لانه خير له من الماء وهو له كالنار التي تقويها نار مثلها، وتنبت الاسنان في الشهر السابع او بعده، وكلما كان نباتها ابطاً كان اقوى لها واشد لوجع الصبي، وان كان خروجها في الربيع فهو اسهل، وان كان في الشتاء عرض له استطلاق فينبغه حينئذ الاغذية المعتدلة في لبنها ويبسها وان يضم بدنه بما يحبسها، وانما اقتصر على التخفيف من قول الحكيم في هذا الباب لعلمي بان القوابل والعجائز يبصرن من ذلك ما لا يبصره الاطباء.^{10,p:98}

الباب الثاني

في تربية الصبي اذا ترعرع

قال جالينوس ان من تدبير الصبي لزوم الدعة فاذا شب قليلاً يحول حركة معتدلاً واكل اغذية خفيفة، فاذا كان زمان التادب لزم الصراع والاحضار حافياً، ويمنع من كثرة شرب الخمر فانه يربطه جداً ويملا الراس من البخارات، وان يبس بدنه اكل اشياء رطبة واغتسل بماء حار ويدفع الى معلم رحيم رفيق يداريه بالتخويف مرةً وباللبن لان الصبي يربو بالسرور، وينهك بدنه بالتخويف والتعب، فاذا بلغ اثنا عشر سنةً «وتعلم الخط والقرأة والنحو» يعلم النجوم والمساحة «اعني الهندسية» ويعلم في الرابع عشر «عهود»^{(1)**} الفلسفة وعلم الطب الذي لا يستغنى عنه في كل شيء من حالته.^{10,p:99}

* Metinde "طعامها" olarak yazılıdır.

† Metinde "طعامها" olarak yazılıdır.

† (1) «ولان اكثر ما يبكي الرجل لاجل وجع به فليعرف موضع الوجع وتوقيه وتلاطفه بما ينبغي»

§ (2) (الرياح)

** (1) (عقود)